

RELIGIJSKA UČENJA I EKOLOŠKI POKRETI

Odnos religije kao oblika društvene svesti i crkve kao društvene institucije sa jedne strane, i ekološke svesti i ekoloških pokreta sa druge, veoma je složen i moguće mu je pristupiti iz različitih sazajnih perspektiva. Ovaj tekst se bavi samo jednom od njih - uticajem religijskih učenja na savremene ekološke pokrete. Iako pretenduje na sociološki pristup problemu odnosa religije i ekoloških pokreta, u njemu se susreću i ukrštaju istorija ideja, istorija socijalnih pokreta i socijalna istorija religije.

Polazni stav koji ima aksiomatski status sadržan je u tvrdnji da sve religije - kako one "primitivne" tako i one univerzalne - imaju izvestan, manje ili više određen odnos prema prirodi i načinu njenog prisvajanja od strane čoveka. Shvatanje odnosa čoveka prema svetu (njegovoj okolini) veoma se razlikuje od jedne do druge religije i to u odlučujućoj meri determiniše tip svakog pojedinog društva. Jer, osnovne odlike društva formiraju se polazeći od "vrhovnih", religijskih vrednosti kao kategorijalne pretpostavke okvira društvene realnosti.

Postavlja se, međutim, pitanje: utiču li i u kojoj meri te religijske vrednosti i na osnovne odlike i razvojne trendove savremene civilizacije koja je - bar u njenoj

zapadnoj varijanti u presudnoj meri - sekularizovana? Odgovor na to pitanje je pozitivan, jer je odnos prema okolini upisan u same temelje zapadne civilizacije, a oni su dobrim delom sačinjeni od religije ili, preciznije, od hrišćanstva. Ali ni hrišćanstvo nije jedinstveno. Unutar njega su se tokom istorije dešavale podele i nastajala učenja koja su polazeći od istih dogmatskih temelja (Svetog pisma) oblikovale umnogome različit odnos prema Bogu, čoveku i svetu u kome on živi.

U nastavku ćemo se koncentrisati na samo jedan segment religijske misli i prakse smatrajući ga bitnim kako za savremene ekološke pokrete tako i za sudbinu zapadne civilizacije, štaviše i za opstanak čoveka na Zemlji. Reč je o jednoj struji unutar protestantizma i njene povezanosti sa konceptom *održivog načina života*. Taj koncept predstavlja istovremeno kritičku instancu i etalon u odnosu na koji se procenjuju učinci razvoja savremene civilizacije i njen odnos prema okolini. On je u *The Dictionary of Green Ideas* određen na sledeći način: "Održivi način života je onaj koji prihvata da su svi resursi na Zemlji ograničeni i konačni i da postavljaju granice rastu svih živih sistema. Te granice su definitivno određene samom ograničenom veličinom Zemlje i ograničenim unosom sunčeve energije. Ljudi na Zemlji moraju da se dogovore o tome koliko prometa materije Zemlja može da podnese a da bude očuvan kvalitet života koji odgovara kontinuiranom razvoju čoveka."

Samim konceptom *održivosti* se nećemo baviti - o tome uostalom postoji obilje literature, ali ćemo nastojati da njegove začetke potražimo tamo gde su oni u najvećoj meri prisutni - unutar religijskih zajednica. Pokazaćemo, pri tom, da je taj koncept prisutan ne samo kao deo religijskog učenja, odnosno intelektualna konstrukcija, već i kao oblik društvene organizacije i socijalne prakse u odnosu prema sredini. Time ćemo se suprotstaviti shvatanju onih koji - kao što to čini M. Bukčín - smatraju da je uticaj religije na ekološke pokrete nebitan, odnosno da su oni u samoj svojoj biti sekularni. Uticaj religije na ekološke pokrete se minimalizuje i odbacuje u ime njihove antiautoritarnosti (u skladu sa anarhističkom maksimom *Ni dieu, ni maitre*), ali se pri tom potiskuje istorijska činjenica da je teologija bila dominantan oblik refleksivne svesti sve do epohe prosvetiteljstva. Zato je shvatanje čoveka i njegove okoline bilo bitno određeno teološkim pretpostavkama, a njihove različite interpretacije dovodile su do podela unutar

crkava i oblikovale religijske zajednice čiji je životni stil u nekim slučajevima bio blizak onom što se danas označava kao održivi način života.

Religijski izvori ekoloških pokreta

Hrišćanstvo je prvobitno bila religija obespravljene i ponižene sirotinje koja je obilju carskog Rima suprotstavljala odricanje od materijalnog bogatstva i duhovno uzdizanje u veri u Hrista. Poznate su propovedi svetog Jovana Zlatoustog u kojima se osuđuje rasipničko obilje i poziva na skromnost i uzdržanost. Poeta jedne od propovedi sv. Jovana Zlatoustog "To što nadilazi tvoje potrebe je beskorisno i suvišno, obuvanje veće cipele od one koju nosiš, ometa te u hodanju", veoma podseća na Šumaherovo "Small is beautiful" - a nastale su u razmaku od skoro dva milenijuma.

Pretvaranje hrišćanstva u dopušteno, a zatim i u vladajuću religiju stvorilo je crkvu koja je imala sve odlike privilegovane društvene institucije. Tokom vekova su vrhovni poglavari Katoličke crkve - papa i njegovo sedište Rim - postali personifikacija i simbol institucije koja se otela svrsi zbog koje je nastala. Različiti vidovi isposništva i monaštva nastaju dobrim delom kao reakcija na takve tendencije unutar crkve - kako katoličke tako i pravoslavne. Već od desetog veka na socijalnoj sceni feudalne Evrope počeli su da se javljaju religijsko-socijalni pokreti (katari, albižani i husiti) koji su u protivstavu Katoličkoj crkvi ali i unutar nje (sveti Franja Asiški i franjevci kao asketski red) zagovarali povratak vrednostima prvobitnog hrišćanstva.

Preterano bi bilo tvrditi da su jedan sv. Jovan Zlatousti ili Franja Asiški bili tvorci bilo kakve eksplicitne ekološke koncepcije. Sve što su oni želeli i u šta su verovali jeste nastojanje da u okviru hrišćanske teologije otkriju izvorno Hristovo učenje i za njega pridobiju svoje sugrađane. Oni su kao integralan deo svoga religijskog učenja izlagali neke ideje koje se u sadašnje vreme prepoznaju kao ekološke, a u vreme svog nastajanja bile su tumačene u ključu hrišćanske ljubavi i milosrđa prema svemu što je stvorio Bog - dakle i čitavoj prirodi. Najdalje u tome ide sv. Toma Asiški koji se u svojoj *Himni svim stvorenjima* i doslovce bratimi sa čitavom živom i neživom prirodom kao i sa elementarnim prirodnim silama. Priroda se, pri tom, aksiološki ne izjednačava sa

čovekom, već se, naprotiv, čovek izjednačava sa prirodom - i on je, naime, kao i ona božji proizvod. Taj stav je uistinu dijametralno suprotan modernom antropocentrizmu koji čoveka vidi iako apsolutnog gospodara nad prirodnim silama iako - budući deo prirode - on to svakako nije. Takvom nadmenom postavljanju čoveka u središte svemira se - pomalo mizantropski ali s pravom - ruga Džems Terber kada u naravoučeniju jedne od svojih bajki za odrasle kaže: "Najuzvišenija pohvala u slavu čoveka jeste čovek sam. Reče čovek."

Novi kvalitet u razvoju zapadnog hrišćanstva predstavlja pojava Martina Lutera. On dovodi u pitanje (protestantizam) očitu iskvarenost katoličke plutokratske hijerarhije i njeno nastojanje da finansijske probleme crkvene organizacije rešava prodajom oproštaja grehova - sve to uz posredovanje ondašnjih bankara. Za njega je isto toliko problematična neophodnost postojanja crkve kao posrednika između čoveka i Boga koja je opravdavana maksimumom *Nulla salus sine eclessia*. To otvara mogućnost pluralističkog i nehijerarhijskog ustrojstva religijskih zajednica koje - polazeći od Biblije - na različite načine poimaju odnos čoveka i Boga ali i odnos čoveka prema njegovoj sredini. Za pitanje kojim se ovaj tekst bavi - a to je odnos religijskih učenja i ekoloških pokreta - posebno su značajna učenja nastala unutar engleskog puritanizma i sličnih religijskih grupa koje se javljaju tokom 16. i 17. veka u Nemačkoj, Holandiji i protestantskom delu Francuske.

Engleska revolucija koja se odvijala tokom XVII veka bila je pod jakim duhovnim uticajem puritanizma kome i sam naziv kaže da se zalagao za pročišćenje hrišćanstva od naslaga koje su tokom vekova zagadile prvobitno učenje. Ali dok je glavni tok puritanskog pokreta na čijem je čelu bio Oliver Kromvel završavao u reformizmu, njegovo radikalno krilo je težilo religijski inspirisanoj socijalnoj revoluciji. To je trebalo da bude preokret koji bi poništio rezultate privrednog razvoja Engleske koji su stvorili koaliciju interesa krupnih zemljoposjednika i manufakturista nasuprot *Merry England* sitnog seljaštva i zanatlija. U *Utopiji* T. Mor to lapidarno opisuje kao situaciju u kojoj su "ovce pojеле ljude", odnosno sebični interes bogatih odneo prevagu nad dobrobiti zajednice (commonwealth). U to vreme počinju da se javljaju zagovornici egalitarne utopijske zamisli, milenaristički orijentisani i usmereni na povratak zlatnog doba koje vide kao rajski vrt na zemlji. Njihove težnje možda najbolje opisuje engleska narodna pitalica iz tog doba:

”When Adam dug and Eve spun, who was then a gentlemen?”

Digeri (The Diggers) su bili religijska zajednica koja je želela da i praktično ostvari utopijsko društvo zasnovano na principima agrarnog komunizma. Bili su uvereni da produbljujući učenje levelera - koji su bili zagovornici sitnog zemljišnog poseda i slobodnog seljaštva - dosledno ostvaruju zamisli puritanske reforme i nisu se ustručavali da ih javno propovedaju i brane pred izaslanicima Olivera Kromvela, tadašnjeg kancelara Engleske. Aprila 1649. su (kao jedni od prvih squattera) zauzeli napušteno zemljište i počeli da ga zajednički obrađuju. To je izazvalo otpor okolnih veleposednika koji su ih tužili centralnoj vlasti u Londonu. Na to je vođa digera Dž. Vistentli sačinio povelju sa kojom je izišao pred generala Ferfaksa, jednog od najbližih Kromvelovih saradnika. U povelji je između ostalog pisalo: ”Na početku nije bilo nikakve objave da će jedan čovek vladati nad drugim. Smatralo se da svako u sebi ima mogućnosti potpunog čoveka kome nije potreban ni učitelj ni vladar, jer Bog je svuda i u svakom čoveku... Ali čovek je napustio boga i prigrlio zemlju. I tako je zemlja koja je stvorena da bi bila izvor blagostanja kako za čoveka tako i za zverinje, pala u ruke gospode i učenih. Tako je zajednički ambar koji je trebalo da hrani sve pao u ruke manjine, a većina je pretvorena u sluge i robove.” Digeri su smatrali - baš kao i Tolstoj tri veka kasnije - da rad za nadnicu predstavlja ponavljanje Adamovog prokletstva koga se treba osloboditi. Smatrali su da su na pragu Trećeg doba koje kao doba Svetog duha dolazi nakon doba Oca i doba Sina. Kako je Vistentli propovedao, to doba donosi: ”Mir u naša srca i tiho zadovoljstvo našim radom jer imamo tanjir povrća i hleba da se prehranimo.” Njihov eksperiment je trajao manje od godine. Okolni zemljoposednici su nagovorili rulju da napadne komunu digera, razori njihovu nastambu i polomi alat. Stanovnici kolonije su se razbežali da se više nikada ne okupe, iako je Vistentli nastavio da drži propovedi u kojima je izlagao svoje učenje.

Progoni i drugih protestantskih zajednica - koje su, doduše, na manje radikalni način pokušavale da uspostave alternativne načine društvene organizacije - nagnali su ih da potraže nove prostore na kojima će moći da žive u skladu sa svojim učenjima. Ta, u današnje vreme svakome prihvatljiva civilizacijska dostignuća kao što su jednakost pred zakonom, opšte pravo glasa, religijska tolerancija, sloboda okupljanja,

decentralizovano odlučivanje - u ono vreme su bili uistinu revolucionarni zahtevi koji su se mogli realizovati samo u novom društvu koje bi svoj *locus standi* našlo na nekom novom mestu. Bila su to prostranstva Severne Amerike koja je postala obećana zemlja za sve koji nisu mogli da se pomire sa uskogрудоšću i tradicionalizmom Starog sveta. Dolazak prve grupe emigranata-puritanaca na tle Amerike 1630. smatra se početkom naseljavanja ovog kontinenta od strane Anglosaksonaca i istovremeno predstavlja začetke SAD.

Već u XVII veku nastaju prve menonitske naseobine na tlu Severne Amerike. *Menoniti* su i tu zadržali svoj dominantni životni stil koji se sastojao u povlačenju iz spoljašnjeg sveta i u usmeravanju na naporan rad, štedljivost i uzajamnu pomoć unutar zajednice. Tome treba dodati etiku nenasilja i spremnosti da se pomogne drugome u nevolji - bez obzira na veru ili politička uverenja. Taj stav je stvarao probleme menonitskim grupama koje su tokom američkog građanskog rata pomagale ranjenike i izbeglice kako Severnjaka tako i Južnjaka - i sa obe strane bile optuživane za izdaju. *Huterijanci* ili huterijansko bratstvo (Hutterian brother) zagovaraju zajednicu dobara po ugledu na ustrojstvo prvobitne jerusalimske crkve. Oni žive u kolonijama koje imaju od 60-150 članova a rad organizuju u okviru zajedničkih domaćinstava (Broderhof). *Amiši* su možda najpoznatiji od svih tradicionalnih protestantskih grupa. Njihov tvrdokorni tradicionalizam u načinu života - odbacivanje električne energije, telefona, automobila - čini ih uzorom i za alternativne grupe koje su sekularno organizovane. Odlični su farmeri iako ne koriste poljoprivredne mašine i veštačko đubrivo - i predstavljaju dokaz mogućnosti organske poljoprivrede. Kritika crkvenog institucionalizma od strane Amiša je tako radikalna da oni nemaju ni molitvene domove već se nalaze po kućama. To znači da se molitvene grupe dele kada dostignu veličinu koja prelazi raspoloživi prostor njihovih skromnih kuća. Poseban način održanja amiškog identiteta predstavlja jezik kojim oni govore (Pensilvannian Dutch). On ih, uz njihovu neobičnu staromodnu odeću, čini prema spolja veoma upadljivim a prema unutra predstavlja izvanredno moćno sredstvo integracije u zajednicu.

Ekološki pokreti i pojednostavljivanje života

Religijske zajednice su - iako društveno marginalne i po broju pripadnika malobrojne - istinski istorijski i idejni prethodnici jedne varijante savremenog ekološkog pokreta koga zbog njegove antitehnološke usmerenosti i radikalnosti označavaju kao *neoludizam*. Time se asocira na luditski pokret čiji su pripadnici na počecima industrijske revolucije uništavali tekstilne mašine koje su povećavale nezaposlenost i vodile dekvilifikaciji radne snage. Pokret je dobio naziv po Nedu Ludu koji je 1811. prvi polomio mehanizovani tkački razboj i pozvao druge tkače da to isto učine. Zanimljivo je da njegovo postojanje kao ličnosti nije istorijski potvrđeno ali on, svejedno, funkcioniše kao kulturni junak - odnosno kao personalna paradigma rane antitehnološke pobune.

U središtu neoluditskog pokreta je zahtev za pojednostavljivanjem života (plainness) kako u oblasti proizvodnje tako i u oblasti potrošnje. Time se oni suprotstavljaju hiperproduktivističkom (post) industrijskom društvu i njegovoj ekstazi potrošnje. Njegovi zagovornici nemaju distancu u odnosu na termin *neoludizam* iako su ga protivnici neoludizma upotreбили s namerom da ih diskvalifikuju. Oni, parafrazirajući Tomasa Mora, smatraju da su u današnje vreme mašine proždrlje ljude i žele da se tome suprotstave.

Neoluditi pribegavaju alternativnoj arhitekturi, koristeći iskustva drugih civilizacija i gradeći mongolske jurte ili maloazijsko-balkanske kuće od čerpiča¹. Ove kuće su neuporedivo ugodnije za stanovanje i ne pretpostavljaju visoku potrošnju energije za njihovo zagrevanje leti i hlađenje zimi kakav je slučaj sa konvencionalnim zgradama. Tako se omiljenoj temi ekoloških pokreta - očuvanju biodiverziteta pridružuje još jedna: novo vrednovanje i korišćenje kulturne raznolikosti čovečanstva, odnosno često superiornih kulturnih odgovora koje su na pitanja okoline davale naizgled tehnološki inferiorne civilizacije. Kao primeri mogu da posluže dva društva koja su našla primerene odgovore na izazove okoline iako su živeli u uslovima koji - iz perspektive zapadne civilizacije - izgledaju krajnje nepovoljni. Reč je, s jedne strane o Bušmanima (iz afričke pustinje Kalahari) i s druge, o Eskimima sa

1. Autor ovog teksta je rođen i proveo najveći deo detinjstva u jednoj takvoj kući. Zato ume da ceni prednosti takvih kuća u odnosu na betonsku višespratnicu u kojoj sada živi.

Aljaske. Prvi su problem nedostatka vode a drugi - hladnoće, rešili tako da su neometano mogli da milenijumima žive u sredini u kojoj pripadnik zapadne civilizacije ne bi mogao da opstane ni nekoliko dana.

Otpor neoludita poprima najrazličitije oblike. Ponekad je reč o ljudima koji su odlučili da napuste grad i žive farmerskim životom - bez upotrebe mehanizacije i veštačkog đubriva. Drugi put je to suprotstavljanje kompjuterizaciji društva obojeno humorom - kao u slučaju Kluba grafitne olovke koji je počeo kao šala u rubrici "Pisma čitalaca" a već sada ima nekoliko hiljada članova. Treći put je reč o izdavanju časopisa *Plain* (Jednostavno) koji izlazi u oko pet hiljada primeraka, a nema ni telefon u redakciji. Priča se da, kada je izdavač (od nekog novog pretplatnika) saznao da se informacija o njegovom časopisu nalazi na Internetu - zahtevao da ona bude uklonjena. (Obrazloženje: način života za koji se on zalaže ne spada u dnevni obrok informacija koje troše zavisnici od Interneta. On samo želi da bude ostavljen na miru u deliću stvarnosti koji njemu pripada.)

Džordž Monbjo koji vodi kampanju protiv izgradnje supermarketa u delu Londona u kome ga do sada nije bilo na sledeći način obrazlaže širi značaj ove naizgled izolovane, lokalne protestne akcije: Izgradnja supermarketa smanjuje ukupan broj zaposlenih u kraju jer vodi zatvaranju mnoštva malih prodavnica. To vodi seobi većine njihovih bivših vlasnika na periferiju grada u stambene blokove koje su za njih pripremili špekulanti gradskim zemljištem. Pošto su nastanjeni u takvim satelitskim naseljima-spavaonicama, prirodno je da rade u nekom drugom delu grada i da do njega dolaze automobilom i time povećavaju ukupno zagađenje gradskog vazduha. Potrebno je zato zabraniti dalju izgradnju supermarketa jer oni direktno pogoršavaju kvalitet života u centru grada pretvarajući ga u poslovnu pustinju koja ima nameštenike ali ne i stanovnike.

Katkad, neoludizam poprima radikalnije i socijalno agresivnije oblike. To je, na primer, slučaj sa bespravnim zauzimanjem napuštenih kuća i skladišta u kojima se organizuje zajednički život na principima vernakularnog privredivanja. Moderni skvoteri se - slično njihovim prethodnicima digerima - pozivaju na to da prirodna dobra (zemljište i napuštene zgrade) pripadaju svima i mogu da se koriste za dobrobit svih. To je u osnovi antikapitalistička poruka, a njeni legitimni baštinici su - nakon kraha epohalne komu-

nističke utopije - radikalno orijentisani ekološki aktivisti koji se pozivaju na religiozne puritance (levelere i digere) kao na svoje uzore.

U najekstremnijem obliku se neoludizam ispoljava kao ekologijom inspirisani terorizam. Za to je, možda, najbolji primer Unabombera koji je za metu svojih pisama-bombi uzimao univerzitetske profesore i to one sa tehnološki usmerenim disciplinama. Smatrao ih je najviše odgovornim za - po njemu katastrofalan - smer razvoja savremenog sveta. Uspeo je da pretinjama natera urednike dva najuglednija američka dnevnika (*Njujork tajms* i *Vašington post*) da - u celini i besplatno - objave njegov antitehnološki i proekološki traktat od šezdesetak stranica. Analogija sa pristalicama propagande akcijom od srednjovekovnih tiranoubica do anarhista-terorista se sama nameće.

Čitav spektar ekološkog pokreta - od minimalističkog (koji se svodi na gajenje povrća bez upotrebe pesticida u vlastitoj baštici) preko realističkog (koji želi da javnim akcijama utiče na donošenje političkih odluka koje se tiču životne sredine) do maksimalističkog (koji bi da preokrene smer razvoja savremene civilizacije) ima u osnovi poruku: *moгуće je živeti drugačije*. A upravo alternativnost je bila osnovna socijalna poruka u učenjima sv. Jovana Zlatoustog, sv. Franje Asiškog, Džilberta Vistentlija kao i svih onih koji su se u različita vremena suprotstavljali onome što je - budući dominantno - većini njihovih savremenika izgledalo kao jedino moguće i dopušteno.

Literatura

1. Bookchine, Marray, *Remaking Society Patways to Greek Future*, South En's Press, Boston 1990.
2. Dorđević B. Dragoljub, *Religija i ekologija*, u *Urbana kultura i ekologija*, Gradina, Niš 1994.
3. Radošević, Slobodan, *Monaška civilizacija*, Centar za geopoetiku i Čigoja, Beograd 1994.
4. Pelt, Jean Marie, *L'Homme renaturé*, ed. Seuil, 1990.
5. Tod, Ian and Wheeler, Michael, *Utopia*, Harmony Books, New York 1979.
6. Terber, Džems, *Basne*, Rad, Beograd 1967.

7. The Dictionary of Green Ideas, John Button, Routledge, London 1988.
8. Cranks and proud of it, *The Economist*, January 20th, 1996.
9. England's gentle revolutionaries, *The Independent*, 27. may 1996.
10. Encyclopaedia Britannica on CD-ROM.

